

DVE NOVÉ VYDANIA MARXA

Juraj Halas

Karl Marx, Das Kapital: Neue Textausgabe bearbeitet und herausgegeben von Thomas Kuczynski (Hamburg: VSA Verlag, 2017)

Karl Marx, Hledání ztraceného smyslu práce: Výbor textů o člověku a práci (Praha: Koridor, 2019). Opravená dotlač 1. vydania

Vydavatelja reagujú na súčasný záujem o diela Karla Marxa nielen nepreberným množstvom výkladov, čitateľských príručiek a ďalšej sekundárnej literatúry, ale aj prameňmi. Na jednej strane ide o texty z pozostalosti, ktoré prvýkrát vychádzajú napríklad v zväzkoch MEGA². To je úplná edícia Marxových a Engelsových spisov, ktorá vychádza od roku 1975 a nadväzuje na starší projekt Davida Rjazanova. Zároveň však vznikajú príležitosti vrátiť sa k notoricky známym dielam v novom kontexte a podobe. Patrí k nim aj nedávne vydanie prvého zväzku *Kapitálu* v nemeckom origináli. Príkladom z našich končín je zas zbierka Marxových textov o práci, ktorá vyšla v roku 2019 v češtine.

Kapitál: Nové štandardné vydanie?

Je známe, že Marxov *Kapitál* zostal nedokončený. Rukopisy druhého a tretieho zväzku a náčrty plánovaného štvrtého zväzku vyšli až po autorovej smrti. K týmto textom sa preto pristupuje opatrne. Interpretátori zväčša nezabudnú upozorniť, že nemusí ísť o autorovo posledné slovo k problematike. Naproti tomu sa prvý zväzok obyčajne považuje za hotový: Napokon, okrem prvého nemeckého vydania (1867) Marx dozrel aj na vydanie druhé (1872), v mnohých ohľadoch upravené a vylepšené.

Situácia sa trochu komplikuje tým, že už počas autorovho života vyšlo francúzske vydanie prvého zväzku (1872 – 1875, v seriálovej podobe), ktoré nebolo prostým prekladom. Marx v ňom urobil viaceré výrazné zmeny, ktoré sú zrejmé už pri pohľade na štruktúru jednotlivých častí a kapitol. V doslove k tomuto vydaniu napísal, že bez ohľadu na prípadné literárne nedostatky má „vedeckú hodnotu nezávisle od originálu“ a „mali by po ňom siahnúť aj čitatelia, ktorí ovládajú nemčinu“.¹ Cieľom tretej nemeckej edície, ktorú Marx plánoval, bolo okrem iného začleniť do nemeckej verzie doplnenia z francúzskeho prekladu. Žiaľ, autor ju už nestihol pripraviť. Urobil to až Friedrich Engels (1883), ktorý o čosi neskôr dokončil aj štvrté vydanie (1890). Chcel v ňom zohľadniť všetky *podstatné* zmeny z francúzskeho vydania, ako aj tie *dôležité* úpravy, ktorých návrhy Marx zanechal v rukopisoch či vo svojich osobných výtlačkoch. Malo ísť o „finálnu“ verziu prvého zväzku.

Mohlo by sa zdať, že máme pred sebou lineárnu históriu s jasným zavŕšením. Jednotlivé vydania však často žili ďalej vlastným životom. Francúzi tvrdošijne trvali na svojej verzii. Vynikajúci marxológ Maximilien Rubel pripravil v roku 1963 vydanie v nakladateľstve Gallimard, ktoré vychádza z pôvodného prekladu M. J. Roya (resp. Marxovho prekladu), a dodnes ho mnohí považujú za štandardné. Konkuruje mu verzia rovnakého textu od vydavateľstva Flammarion (1969) s predslovom Louisa Althussera, ktorý tu formuluje známu radu, aby čitateľ vo vlastnom záujme preskočil prvé kapitoly. Podobne sa anglické vydania dlho držali prekladov Samuela Moora a Edwarda Avelinga (1887, pod Engelsovým dohľadom), ktorý používa „francúzske“ členenie kapitol.

Nejde však len o preklady. Karl Kautsky v roku 1914 zostavil pre Sociálno-demokratickú stranu Nemecka (SPD) ľudové vydanie (*Volksausgabe*) prvého zväzku, ktorý bol na rozdiel od Engelsovej poslednej edície doplnený a upravený. Aj ďalší marxista a marxológ Karl Korsch sa rozhodol pre Všeobecný nemecký odborový zväz (ADGB) pripraviť vlastnú *Volksausgabe* (1932), vydanie založené na texte z roku 1872 a odlišné od Kautského verzie. Keďže obidve vyšli v rozsiahlych nákladoch a mnohých reedíciách, nemecké publikum malo na výber z rôznych textov, s odlišným znením, redakciou aj poznámkovým aparátom. Platilo to však najmä pre obyvateľov Spolkovej republiky Nemecko. Už v roku 1932 totiž moskovský Inštitút Marxa, Engelsa a Lenina vydal Engelsovo štvrté nemecké vydanie s novou redakciou a predslovom, v ktorom V. V. Adoracký zúrivo kritizoval edičnú činnosť „renegáta“ Kautského. Tento zväzok sa stal základom pre povojnové edície v sovietskej okupačnej zóne a NDR (prvýkrát v roku 1947). Poslúžil aj ako východisko pri príprave 23. zväzku východonemeckého vydania diela Marxa a Engelsa, *Marx-Engels-Werke* (1962), ktorý priniesol ďalšie doplnenia a úpravy.²

Táto rôznorodosť „originálov“ prvého zväzku *Kapitálu* sa sčasti prejavila aj na textoch, s ktorými sa mohli zoznámiť čitatelia a čitateľky na území bývalého Československa.

¹ Karl Marx, *Kapitál: Kritika politickej ekonómie. Prvý zväzok* (Bratislava: Pravda, 1985), s. 28.

² Pozri o tom Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl, Rolf Hecker (eds.), *Die Marx-Engels-Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968)* (Berlin: Argument, 2006).

Najstarší úplný preklad (1913), ktorý pripravil Theodor Šmeral v spolupráci s Ludvíkom Tošnerom a Levom Winterom, vychádzal z Engelsovho štvrtého vydania. Zásadné prepracovanie, ktoré Šmeral odovzdal do komunistickej tlače v roku 1927, sa opieralo o Kautského novšiu edíciu, takzvané šieste vydanie. Pochopiteľne, prvé povojnové výtlačky *Kapitálu* v češtine (1953) už nemohli vychádzať z tohto zdroja.³ Odkazovali preto na spomínanú moskovskú verziu, pričom zohľadňovali aj najnovšie ruské vydanie. Základom však preda len zostal Šmeralov preklad, ktorý v súlade s predlohou upravil širší redakčný kolektív. Prvé slovenské vydanie (1955), ktoré bolo dielom Pavla Musila a Jána Roznera, možno takisto vystopovať až k moskovskej verzii. Keď napokon v Berlíne vyšiel príslušný zväzok *Werke*, stal sa aj u nás východiskom pre ďalšie samostatné edície (po česky naposledy 1978; po slovensky 1985 vo vylepšenom preklade Štefana Heretika), resp. pre vydanie v *Spisoch* (po česky, zv. 23, 1986; preklad vychádzajúci zo Šmerala bol opäť kolektívnym dielom, o ktoré sa zaslúžila najmä Miluša Svatošová).⁴

Vo východnom bloku sa zrejme predpokladalo, že Engelsovo štvrté vydanie v jeho moskovskom a neskôr moskovsko-berlínskom spracovaní je finálne. Malo obsahovať všetko podstatné, v čom sa líšil francúzsky preklad, a tiež úpravy, ktoré Marx plánoval urobiť pri príprave tretieho vydania. Ďalšie vylepšenia mohli mať len podobu drobných jazykových zmien či dodatočných vysvetliviek pod čiarou. Na pozadí kánonu, ktorý Marxa a Engelsa chápe ako dvojedinú osobu, to dáva zmysel.

Tomuto hľadisku však protirečili už staršie Kautského vydania. Obsahovali viaceré pasáže z francúzskeho prekladu, ktoré sa Engels rozhodol vynechať. Ďalší výskum vo (vtedajšom) Inštitúte Marxa a Engelsa v Moskve už na začiatku 30.rokov ukázal, že ani táto edícia nepreklenula všetky rozdiely. Francúzske vydanie stále ponúkalo materiál, ktorý v nemeckej verzii zostal bez paralely. Vznikol návrh vytvoriť novú, vyčerpávajúcu edíciu.⁵ Nikdy sa však neuskutočnil: V roku 1931 sa v inštitúte začali čistky, ktorých obeťou sa stal nielen riaditeľ David Rjazanov (1870 – 1938), ale aj autori spomínaného projektu, Wally Kropp (1900 – ?) a Kurt Nixdorf (1903 – 1937). Inštitút – už pod vedením Adorackého a s ďalším priezviskom v názve – potom publikoval spomínané spracova-

³ Treba dodať, že v socialistickom časopise *Cíl* v rokoch 1947 – 1948 vychádzal na pokračovanie iný preklad Marxovho *Kapitálu*, ktorého autormi boli Jiří Veltruský a Hana Žaloudková. Víťazstvo stalinizmu v Československu tento projekt ukončilo. Zaradil sa tak k dvom ďalším fragmentárnym českým prekladom, ktoré vyšli už v 19. storočí (Leopold Kochman v roku 1879 v *Dělnických listech* a Pankrác Krkoška v *Rovnosti* v rokoch 1885 – 1886). Ďakujem Pavlovi Siostrzonkovi, ktorý ma na to upozornil.

⁴ O českých vydaniach *Kapitálu* pozri redakčný predhovor v Karl Marx, Friedrich Engels, *Spisy*, sv. 23 (Praha: Svoboda, 1986), s. 7 – 11. Informácie o slovenských vydaniach pochádzajú z príslušných zväzkov (Bratislava: Pravda, 1955 a 1985).

⁵ Náčrt projektu pozri vo Valerie Kropp a Kurt Nixdorf, „Der Vergleich der französischen Ausgabe des ‚Kapitals‘ mit der 2. deutschen Auflage“ in Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl, Rolf Hecker (eds.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge, Sonderband 1: David Borisovič Rjazanov und die erste MEGA* (Berlin: Argument, 1997), s. 125–131.

nie Engelsovoho štvrtého vydania. To sa na niekoľko desaťročí stalo zdrojom všetkých prekladov v sovietskej sfére vplyvu a postupne prenikalo aj do západných jazykových okruhov.⁶

Pravda, popri „masových“ edíciách *Kapitálu* vychádzali v NDR od polovice 70. rokov 20. storočia aj historicko-kritické zväzky *Marx-Engels Gesamtausgabe*.⁷ Tie pokrývajú celý projekt „kritiky politickej ekonómie“, vrátane prípravných rukopisov. Zahŕňajú preto všetky pôvodné verzie prvého zväzku, na ktorých sa podieľal aspoň jeden z dvojice autorov: od prvého vydania (MEGA² II/5) až po Engelsovo štvrté (II/10), vrátane francúzskeho (II/7) a anglického prekladu (II/9). Súčasťou projektu pôvodne boli aj tzv. zväzky s aparátom (*Apparatabände*), ktoré detailne zmapovali rozdiely medzi jednotlivými verziami. Výskum spojený s prípravou súhrnnej edície tiež odkryl nové relevantné dokumenty: inštrukcie a poznámky k príprave tretieho vydania, ktoré Marx zanechal v rukopisoch a korešpondencii, ale aj vlastné či tretím osobám darované výťažky prvého zväzku, v ktorých urobil vlastnoručné opravy. Porovnanie týchto prameňov s Engelsovým štvrtým vydaním ukazuje, že jeho verzia zďaleka nezahŕňa všetky zmeny a doplnenia, ktoré chcel urobiť sám autor. Nejde pritom len o úpravy, ktoré sa prejavili vo francúzskom preklade, ale aj o neskoršie návrhy.

Publikum, ktoré sa s týmito neznámymi časťami *Kapitálu* chcelo zoznámiť, bolo až donedávna odkázané na štúdium špecializovanej marxologickej literatúry a drahých, ťažko dostupných zväzkov MEGA². Tie navyše zachovávajú miestami zastarané znenie originálnych textov a neobsahujú redakčné vysvetlivky. Čitateľom bez znalosti francúzštiny zároveň zostával nedostupný Royov preklad, ktorý obsahuje väčšinu doplnení chýbajúcich v nemeckých vydaniach. V roku 2017 preto hamburské nakladateľstvo VSA Verlag publikovalo nové vydanie prvého zväzku. Jeho cieľom je v nemeckom jazyku sprístupniť takú verziu textu, ktorá by sa čo najväčšmi blížila Marxovmu plánu tretieho vydania. Zohľadňuje prednosti francúzskeho prekladu, ale tiež výsledky výskumu, ktorý súvisí s prípravou MEGA². Zároveň chce byť novou *Volksausgabe*: prístupným vydaním, ktoré nie je príliš drahé.

Autorom projektu je Thomas Kuczynski (1944). Ako ekonóm a posledný riaditeľ Ústavu pre hospodárske dejiny Akadémie vied NDR sa profesionálne nezaoberal marxologickým bádáním. Od roku 1991 je však na voľnej nohe, čo mu umožnilo pripraviť nové vydanie *Manifestu Komunistickej strany* s rozsiahlou štúdiou o edičných dejinách tohto

⁶ Prvý francúzsky preklad podľa 4. vydania vyšiel v roku 1983. Anglický preklad z roku 1976, ktorý je dielom Bena Fowkesa (a obsahuje predhovor Ernesta Mandela), sa takisto opiera o toto vydanie, no zachováva štruktúru kapitol, ktorá má pôvod v prvom francúzskom vydaní. Vydanie v *Marx and Engels Collected Works* (zv. 35, 1996) vychádza z Moorovho a Avelingovho prekladu, no zahŕňa aj doplnenia podľa *Marx-Engels-Werke*.

⁷ O koncepcii MEGA² pozri Jürgen Rojahn, „The Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA): State of Affairs and Prospects“, *International Review of Social History* 37 (1992), č. 2, s. 304–314.

textu.⁸ V roku 2015 vydal aj prácu *Mzda, cena a zisk*.⁹ Popri tom posledných dvadsať rokov pracoval na novej edícii *Kapitálu*.

Výsledkom tejto práce je textový hybrid, ktorého základom je posledná Marxova edícia, teda druhé vydanie z roku 1872. Niektoré výrazy v ňom editor prispôbil modernému nemeckému pravopisu a lexike, ale vo všeobecnosti zachováva pôvodné znenie (napr. „Werth“ namiesto „Wert“). Ďalšiu vrstvu tvorí francúzsky preklad. Zostavovateľ z neho prevzal a do nemčiny preložil tie zmeny, ktoré podľa neho predstavujú vyšší stupeň vedeckého spracovania látky. Ide o obsahové doplnenia, ale aj o drobné odlišnosti v štruktúre výkladu. Niektoré sú zreteľné až pri porovnaní jednotlivých odsekov či viet. Podobne editor postupoval pri ďalších spomínaných prameňoch, no tieto zmeny sú zväčša menej výrazné. Pokiaľ ide o členenie kapitol, zachovala sa štruktúra nemeckého vydania: piata kapitola je stále tá o výrobnom procese, nie o protirečeniach všeobecného vzorca kapitálu ako vo francúzskom či anglickom preklade. Zostavovateľ to odôvodňuje tým, že hoci Marx v treťom vydaní zamýšľal použiť francúzske členenie, to nemecké sa medzičasom už príliš vžilo. Predsa len sa však do nového vydania preniesli zmeny, ktoré sa týkajú názvov oddielov (napr. „Ďalšie skúmania o výrobe nadhodnoty“ namiesto „Výroba absolútnej a relatívnej nadhodnoty“) či vnútornej štruktúry kapitol (napr. číslovanie podkapitol v prvej kapitole).

Ďalšiu vrstvu textu tvorí redakčná práca. Editor nanovo preveril všetky Marxove citáty z literatúry a pripojil poznámky na miestach, kde sú nepresné. Tie, ktoré boli uvedené v cudzom jazyku, preložil do nemčiny. Numerické príklady, ktoré používajú imperiálnu sústavu mier, doplnil o prepočty v metrickej sústave. Rôzne intertextové odkazy, ktoré sú pre moderných čitateľov nezrozumiteľné, vysvetľujú poznámky pod čiarou. Tie sú oveľa početnejšie než vysvetlivky v *Marx-Engels-Werke* či iných vydaniach. V závere zväzku nájdeme editorovu esej, ktorá mapuje edičné dejiny *Kapitálu*.¹⁰ A napokon, na jednoduchšiu orientáciu je za okrajom očíslovaný každý piaty riadok textu. Podobne postupuje aj MEGA², no v Kuczynského novom vydaní sa používa kumulatívne číslovanie, takže napríklad prvý riadok štvrtej kapitoly tu má číslo 4029.

Toto číslovanie má špecifický zmysel. Súčasťou každého výtlačku nového vydania je totiž pamäťové médium, ktoré obsahuje dva súbory vo formáte PDF. Okrem samotného textu knihy tu nájdeme aj vyše deväťstostranový aparát, ktorý riadok po riadku zachytáva každú opravu či doplnenie v novom vydaní a umožňuje vystopovať ich zdroj. Pasáže, ktoré editor preložil do nemčiny, sa tu uvádzajú v pôvodnom znení. Príprava aparátu musela byť nesmierne práca a pre publikum je veľkou výhodou, že ho má

⁸ Karl Marx a Friedrich Engels, *Das kommunistische Manifest (Manifest der Kommunistischen Partei) von Karl Marx und Friedrich Engels: Von der Erstausgabe zur Leseausgabe. Mit einem Editionsbericht von Thomas Kuczynski* (Trier: Karl-Marx-Haus, 1995).

⁹ Karl Marx, *Lohn, Preis und Profit* (Hamburg: Laika Verlag 2015).

¹⁰ Väčšina informácií, ktoré uvádzam v prvej štvrtine tejto recenzie, pochádza práve odtiaľ.

k dispozícii. Z „obyčajnej“ *Volksausgabe* robí nástroj textologického bádania. Jedinou slabinou elektronickej prílohy je to, že ani jeden zo súborov PDF nevyužíva všetky možnosti tohto formátu: Nie sú tu hypertextové odkazy ani členenie súboru pomocou obsahu. Keď teda čitatelia budú chcieť v aparáte nájsť poznámky ku konkrétnej pasáži, ktorá sa nachádza kdesi uprostred knihy, využijú čísla riadkov z papierovej verzie.

Obsahové porovnanie bežného nemeckého vydania s novým vydaním by si vyžadovalo väčší priestor. Upozorním teda len na niekoľko miest z francúzskej edície, ktoré sa v nemeckých verziách doteraz nevyskytovali, no tu ich nájdeme.¹¹ Zrejme pod vplyvom štúdia etnologických prameňov a literatúry o pozemkovom vlastníctve v Rusku sa Marx rozhodol zmierniť vyjadrenie v predslove k prvému vydaniu, podľa ktorého priemyselne vyspelejšie krajiny ukazujú menej vyspelým krajinám ich budúcnosť. V novom znení sa táto predikcia obmedzuje len na krajiny, ktoré už nastúpili na cestu industrializácie. Ďalšie miesta sa týkajú úlohy Číny v medzinárodnej mzdovej konkurencii (v kapitole o procese akumulácie), ale aj charakteru vzťahu človeka k prírode (v kapitole o výrobnom procese). Výraznejšie zmeny v štruktúre výkladu nájdeme v oddiele o akumulácii, ktorý je v novom podaní akoby plynulejší a obsahuje o čosi podrobnejšie úvahy o procesoch koncentrácie a centralizácie kapitálu.

Zaujímavá, no potenciálne sporná úprava sa dotkla nadpisu 24. kapitoly. Namiesto „takzvanej pôvodnej akumulácie“ sa tu hovorí jednoducho o „pôvodnej akumulácii“. To zodpovedá francúzskemu prekladu. Editor v aparáte vysvetľuje svoje rozhodnutie tým, že aj v pôvodnom nemeckom znení sa výraz vyskytuje len v nadpise a v texte sa nepoužíva. Podľa viacerých interpretácií¹² sa však prívlastkom sledujú špecifické zábery. Ironický dištanc voči smithovskému poňatiu dejín kapitalizmu sa týmto škrtom z nadpisu stráca.

Sám zostavovateľ však považuje nové vydanie za experiment: Až pri odbornej diskusii a praktickom používaní sa môže ukázať, či sa presadí.¹³ Jeho prednosti sú podľa môjho názoru očividné. Bohaté vysvetlivky sú neoceniteľnou pomôckou pre všetkých čitateľov, najmä však začínajúcich študentov. Tabuľky, ktoré sú vysádzané na konci zväzku, umožňujú pomocou čísla strany rýchlo nájsť príslušnú pasáž v iných známych vydaniach (od toho moskovského cez Korsch a MEW až po MEGA²). Ak aj nová podoba textu oproti starším nemeckým vydaniám čosi stráca, mnohé, naopak, získava.

¹¹ O obsahových prednostiach francúzskeho vydania referujú dva staršie texty: Kevin Anderson, „The ‘Unknown’ Marx’s Capital, Volume I: The French Edition of 1872-75, 100 Years Later“, *Review of Radical Political Economics* 15 (1983), č. 4, s. 71-80 a Kevin Anderson, „On the MEGA and the French Edition of *Capital*, vol. I: An Appreciation and a Critique“, in Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl, Rolf Hecker (eds.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge: Marx und Engels. Konvergenzen – Divergenzen* (Berlin: Argument, 1998), s. 131-136.

¹² Za všetky pozri napr. Sandro Mezzadra, „The Topicality of Prehistory: A New Reading of Marx’s Analysis of ‘So-called Primitive Accumulation’“, *Rethinking Marxism* 23 (2011), č. 3, s. 302-321.

¹³ Pozri diskusiu editora s Joachimom Bischoffom, ktorú usporiadala Rosa Luxemburg Stiftung v roku 2018: <https://soundcloud.com/rosaluxstiftung/thomas-kuczynski-das-kapital>.

Spolu s úspešným ukončením vydávania zväzkov v druhom oddelení MEGA² (*Kapitál* a prípravné práce) je Kuczynského vydanie zatiaľ najvýznamnejším výsledkom marxovského bádania v 21. storočí. Čas ukáže, či sa pre širšie čitateľské publikum stane novým štandardom.

Zmätené Hľadání

Filozofický spolok Koridor pri Fakulte humanitných štúdií Univerzity Karlovej v Prahe vydal v roku 2019 útlý, asi stotridsaťstranový výber z Marxovho diela. Súvisí s podujatím „Hľadání ztraceného smyslu práce“, ktoré zorganizoval rovnaký spolok vďaka *crowdfundingu* a podpore partnerov zo súkromného sektora. Cieľom tejto „byznysové-filozofické“ a „přelomové“ konferencie, ako ju na webovej stránke charakterizujú usporiadatelia, bolo hľadať „šťěstí v práci ve světě, který se neustále proměňuje“. Úspešnosť tohto úmyslu najlepšie posúdia účastníci podujatia, medzi ktorých nepatrím.¹⁴ Každému je však k dispozícii marxovská čítanka z nakladateľstva Peoplecomm, ktorá mala slúžiť ako teoretické východisko hľadania. Keďže ide o svojbytný súbor textov, s ktorým jeho tvorcovia takisto spájali určité zámery, môžeme preskúmať, či sa ich podarilo naplniť.

Očakávania, ktoré publikácia vzbudzuje, nie sú malé. Tvorcovia sa v úvodnom podávaní prihovarajú za revíziu doterajších českých prekladov Karla Marxa. Zostavovateľ Radek Holodňák ju v krátkom predhovore spája s úsilím predstaviť Marxa „bez ideologického hávu, do nějž jej oblékl tzv. marxismus-leninismus“ (s. 11). Očista, o ktorú ide, má byť zrejme najmä translátologická a editorská. Naznačuje to aj poznámka na zadnej strane obálky, podľa ktorej sú texty v čítanke „přeloženy tak, aby byly co nejděrnější původnímu znění“. Tvorcovia bližšie nekonkretizujú svoje výhrady k starším českým prekladom (resp. redakciám), no zrejme v nich vidia vážne nedostatky.

Skôr, než sa bližšie pozrieme na prekladateľskú a editorskú prácu, ktorou sa ich pokúsili napraviť, pristavme sa pri širšom kontexte čítanky. Zostavovateľ v predslove píše, že marxovská téma „sebeutváření člověka v procesu práce“, dnes „rezonuje světem byznysu silněji, než kdy dříve“ (s. 12). Za primárne publikum knihy považuje manažérov, pracovníkov v oblasti ľudských zdrojov, podnikateľov, a napokon aj študentov. Predstava, že riaditelia firiem hľadajú v Marxovi návod, ako byť v práci šťastný, je však dosť úsmevná. Úprimne, zameranie zborníka a dikcia textov na webe vyvoláva dojem, že išlo o plán akejsi situacionistickej skupiny, ktorého cieľom bolo vymámiť od sponzorov prostriedky na vydanie Marxových textov. Ak je to tak, tvorcom zo srdca blahoželám. No ak aj nie, kvitujem ich úsilie predstaviť Marxa ako mysliteľa, ktorého dielo stojí v opozícii voči teórii aj praxi marxizmu-leninizmu.¹⁵ Ďalej preto čítanku posudzujem

¹⁴ Videozáznamy prednášok sú k dispozícii na YouTube:

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLAYwRwb2L4MNOBSFk7LIL5JpdX817dMOe>.

¹⁵ V českom ani slovenskom prostredí však táto snaha nie je nová. Príkladom je Hauserov preklad Frommovho *Obrazu člověka u Marxe* (Brno: L. Marek, 2004), ktorý obsahoval aj rozsiahle výňatky z *Ekonomicko-filozofických rukopisov* – ale v staršom českom preklade.

bez ohľadu na neobvyklé okolnosti jej vzniku či osobitý spôsob prezentácie. Sústredím sa na otázku, či sú preklady Jakuba Chavalku a Bernarda Sošku, resp. redakcia Radka Holodňáka, skutočne „akademické“, ako sľubuje obálka.

Publikácia pozostáva z deviatich statí, ktoré vychádzajú zo štyroch primárnych textov. Nájde tu Marxovu maturitnú úvahu o voľbe povolania (1835), niekoľko úryvkov z *Ekonomicko-filozofických rukopisov* (1844), takzvané *Tézy o Feuerbachovi* (1845) a štyri rozsiahlejšie výňatky z prvého zväzku *Kapitálu* (1867 – 1890). Ústrednou témou zborníka je, pochopiteľne, práca. Holodňák v úvodnom slove dokonca charakterizuje Marxa ako jedného z prvých autorov, ktorí sa zaoberali prácou a jej úlohou v živote človeka. Toto hodnotenie však obstojí, iba ak si odmyslíme asi dvetisícročnú tradíciu, ktorá siaha od Aristotela po Hegela. Žiaľ, vo výpočte chýb krásy, ktoré charakterizujú tento projekt, ide o tú najmenej závažnú.

Začnime problémami redakcie. Cieľom zostavovateľa zrejme bolo sprístupniť texty, ktoré výstižne zhrnú Marxovo poňatie práce. Najmä v prípade *Kapitálu* ide o riskantný plán. Štruktúra tohto diela zahŕňa zložité konceptuálne vzťahy, v ktorých jedna kategória predpokladá druhú. Podkapitola *Fetišový charakter tovaru a jeho tajomstvo*, ktorá otvára tento výber z *Kapitálu*, je sotva zrozumiteľná bez pojmov úžitkovej hodnoty, hodnoty či abstraktnej práce. Nasleduje ďalší skok, v ňom sa presúvame k pracovnému dňu, kde sa už predpokladajú kategórie ako nadpráca a nutná práca. Odtiaľ putujeme do dvanástej kapitoly o manufaktúre. Je otázne, či si čitateľ môže z tohto cestovania odnieť okrem spleti dojmov aj nejaké poznanie.¹⁶

Za vážnejší edičný nedostatok však považujem najmä to, že pri žiadnom z prekladov nie je zrejmé, z akého textu sa vychádzalo. Nie je to banálna otázka. Tvorcovia sľubujú, že svojou prácou zbavia Marxovo dielo ideologických nánosov. Dalo by sa očakávať, že budú pracovať s originálnym textom, ktorý doplnia o vlastný aparát. Preložené úryvky z *Ekonomicko-filozofických rukopisov* však okrem iného obsahujú rovnaké redakčné poznámky ako nemecké vydanie v *Marx-Engels-Werke*. To vzniklo v roku 1967 vo východonemeckom Ústave marxizmu-leninizmu a v detailoch sa (pochopiteľne) líši od originálu, ktorý napokon vyšiel v MEGA² I/2. S istotou však nevieme, či práve 40. zväzok MEW poslúžil prekladateľovi ako zdrojový text.

Pri *Kapitáli* zase zostavovateľ uvádza prosto „Kapitál I, 1867“. Toto označenie je nezmyselné, a to z dvoch dôvodov. Po prvé, súčasťou textu sú aj poznámky, ktoré Marx

¹⁶ Čítanka zároveň mlčky predpokladá interpretačný rámec, podľa ktorého je medzi *Ekonomicko-filozofickými rukopismi* a *Kapitálom* jednoduchá kontinuita: v oboch dielach ide o stratu zmyslu práce v kapitalizme a možnosť prinávratenia tohto zmyslu. Hoci Marxove rané úvahy sú bohaté na figúry pádu človeka do odcudzenia a jeho opätovného vzostupu, táto romantická koncepcia podľa môjho názoru v *Kapitáli* nehrá úlohu. No keďže tento spor je už dosť ošúchaný, ďalej sa ním nebudem zaoberať. Pozri však Michael Heinrich, *Die Wissenschaft vom Wert: Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition* (Westfälisches Dampfboot: Münster, 2014), s. 86–157.

urobil až v druhom vydaní, a tiež Engelsove doplnenia z tretieho vydania. A po druhé, časť o fetišizme v prvom vydaní *Kapitálu* vôbec netvorila samostatnú podkapitolu so spomínaným nadpisom; malá inú štruktúru aj znenie. Skutočným východiskovým textom tu azda bolo tretie alebo štvrté nemecké vydanie, ale nie je zrejmé, ktorý variant.¹⁷

Tvorcovia doplnili aj vlastné redakčné poznámky. Ich prínos je však pochybný. Na s. 39 pripájajú k zmienke o Fourierovi informáciu o tom, že Joseph Fourier bol francúzsky matematik a fyzik. To je zaiste pravda, no editor Marxových textov by mal tušiť, že tu pôjde o iného Fouriera. Podobne na s. 47 charakterizujú Mosesa Hessa ako „marxistického filozofa“. Trúfam si tvrdiť, že neexistuje relevantný prameň, ktorý by oprávňoval takéto označenie. Na s. 52 sa Feuerbachovi pripisuje názor, že „správnym náboženstvom človeka není uctívání Boha, ale člověka“. Ide skôr o interpretáciu než o neutrálnu charakteristiku, aká by sa žiadala v redakčnej poznámke. V úryvkoch z *Kapitálu* sú zase dve pôvodné Marxove poznámky chybné označené ako redakčné.

Tieto problémy však blednú pri pohľade na sľubovaný „akademický“ a „co nejvěrnější“ preklad.¹⁸

Hneď v prvej vete úryvku z *Rukopisov* sa hovorí o „oddělení práce, kapitálu a půdy, jakož i oddělení dělby práce, konkurence, pojmu směnné hodnoty atd.“ (s. 20). Porovnanie s originálom (MEGA² I/2, s. 234, ale aj ktorékoľvek iné vydanie) ukazuje, že „oddělení“ (presnejšie: odtrhnutie, *Trennung*) sa nemá vzťahovať na tri posledné termíny. Napokon, deľba práce, konkurencia a výmenná hodnota nemajú prečo byť oddelené ani spojené. Marx tu so špecifickými zámermi naráža na *separáciu* trojice „výrobných faktorov“, ktoré sú v kapitalizme vlastníctvom troch rôznych tried. V novom preklade *Rukopisov* či *Téz o Feuerbachovi* nájdeme aj ďalšie sporné miesta. Často ide o detaily, pri ktorých možno diskutovať o *miere* vhodnosti toho alebo onoho riešenia.

To však nie je prípad prekladu časti o fetišovom charaktere tovaru, ktorá je určite najtvrdším orieškom v celom výbere. Tu sa prekladateľ (alebo prekladatelia, keďže nie je zrejmé, kto za čo nesie zodpovednosť) dopustil chýb, ktoré deformujú text a znemožňujú jeho pochopenie. Je pritom iróniou, že tvorcovia sa v sprievodných textoch stavajú rezervovane k existujúcim českým verziám. Vo všetkých prípadoch, na ktoré poukážem (ale aj na citovanom mieste z *Rukopisov*), majú staršie preklady navrch. Sú presnejšie i zrozumiteľnejšie.

Na s. 75 čítame: „Stejnost lidských prací získává věcnou formu stejné předmětné hodnoty“. Preklad zväzda k úvahám o akejsi vecnej forme, ktorá je rovnakej „predmetnej hodnoty“, t. j. má rovnakú „predmetnú hodnotu“. V origináli sa však hovorí o „*Form der gleichen Werthegegenständlichkeit*“ (MEGA² II/6, s. 103). Starší český preklad (*Spisy*,

¹⁷ Spôsob, akým text reprodukuje citáty z gréčtiny, zároveň naznačuje, že nešlo o MEW, zv. 23.

¹⁸ Vzhľadom na množstvo odkazov sa ďalej vzdávam štandardného spôsobu citovania. Ak nie je uvedené inak, čísla strán odkazujú na recenzovanú čítanku.

zv. 23) uvádza „*formu stejné hodnotovosti*“. Slovenský preklad (1985) je o čosi exaktnejší, hovorí o „*forme rovnakej hodnotovej predmetnosti*“. Principiálnu správnosť oboch potvrdzuje aj Fowkesov preklad („*equal objectivity... as values*“).¹⁹ Ide skrátka o to, že abstraktná rovnakosť rôznorodých ľudských prác, pokiaľ na ne hľadíme ako na formy ľudskej práce ako takej, nadobúda v podmienkach tovarovej výroby podobu vlastnosti tovarov *mať hodnotu*. Chimérická „*předmětná hodnota*“ sa znova objavuje na s. 77. Aj tu platí, že starší preklad je lepší.

Tvorcom prekladu očividne nechýbalo seabvedomie, keďže svoje riešenia neporovnávali s prácou svojich predchodcov ani zahraničných kolegov. Inak by nemohla vzniknúť táto pasáž:

„Naproti tomu zbožní forma a vztah hodnot produktů práce, v nichž se tato forma projevuje, *neodhaluje* z jejich fyzické přirozenosti a z ní plynoucí věčné souvislosti *absolutně nic*.“ (s. 76)

Nejde tu o žiadne odhaľovanie, ktoré v tomto kontexte ani nedáva zmysel. Kľúčové miesto znie v origináli „*absolut nichts zu schaffen*“. Tovarová forma teda *nemá absolútne nič do činenia* s fyzickou prirodzenosťou produktov práce; nedá sa z nej vysvetliť, a to je pointa pasáže. Takmer tridsaťpäťročné *Spisy* to vystihli celkom presne výrazom „*nemá naprosto nic společného*“.

Niekd si preklad jednoducho vymýšľala. Fetišizmus je vraj „*bytošně spojen*“ s produktmi práce (s. 76). Žiadna filozofická bytošnosť tu však nemá miesto. Originál vraví „*anklebt*“, staré *Spisy* to prekladajú ako „*lpí*“ a slovenský Heretik je opäť prostoreký: „*sa prilepi*“. Ďalší výtvor prekladateľskej fantázie nachádzame na tej istej strane. Súkromné práce sa vraj realizujú „teprve jako články celkové společenské práce prostřednictvím vztahů, v nichž směna přemístila produkty práce, a *usmířila tím výrobce*“. Prekladateľa očividne pomýlil výraz „*vermittelt derselben*“, ktorý pri povrchnom, až agramatickom čítaní môže naznačovať akési sprostredkovanie, zmierenie výrobcov. V skutočnosti tu však Marx tvrdí, že výmena tovarov stavia produkty práce do určitých vzťahov, a že *prostřednictvím produktov práce* sa do vzájomných vzťahov dostávajú aj samotní výrobcovia. V koncepcii fetišizmu je to jedna z elementárnych teorém. Starší český preklad je aj tu úplne presný.

Ďalšia kľúčová pasáž opäť viac zahmlieva, než prezrádza:

„To, co platí pouze pro onu zvláštní společenskou formu výroby, zbožní výrobu, že totiž specifický společenský charakter navzájem nezávislých soukromých prací *tkví ve stejnosti jako lidské práci*...“ (s. 78)

¹⁹ Podobne postupuje aj ruský preklad Skvorcova-Stepanova.

Z textu sa predovšetkým stratilo dôležité zámeno („tkví v *jejich* stejnosti“), no nesedí ani gramatický pád. Nejde o to, že by „stejnost“ mala povahu „ľudské práce“, ako azda naznačuje preklad. Konštatuje sa tu, že špecificky spoločenský charakter nezávislých prác v podmienkach tovarovej výroby *spočíva v kvalitatívnej totožnosti týchto prác ako rôznych podôb ľudskej práce ako takej*. Ako vieme, táto kvalitatívna totožnosť sa podľa Marxa konštituuje prostredníctvom výmeny. Preklad z roku 1986 je dosť lakonický, hoci presný: „záleží v *jejich* rovnosti jako lidská práce“. Staršia verzia z roku 1953 je opisnejšia, a teda menej presná, zato však zrozumiteľnejšia: „*spočívá v tom, že jsou si rovny jako lidská práce vůbec*“. Originál (MEGA² II/6, 105), ale aj anglický preklad, ponúkajú rovnaký význam.

Ďalšie riešenie celkom mení zmysel pôvodnej vety:

„Určení velikosti hodnoty pracovní dobou je proto tajemstvím skrytým pod zjevným pohybem relativních zboží hodnot. Jeho odhalení ruší zdání pouze náhodně určených velikosti hodnot produktů práce, ale v žádném případě *jejich* věcnou formu.“ (s. 79)

Marx tu nechce upozorniť na to, že vznik teórie pracovnej hodnoty neruší „věcnou formu velikosti hodnot produktů práce“ či „věcnou formu produktů práce“. Ani jeden z týchto variantov nedáva zmysel. V skutočnosti ide o toto: Poznanie, že hodnotu určuje pracovný čas, neruší vecnú formu tohto *určovania*. Vznik teórie pracovnej hodnoty teda neotriasol vecným mechanizmom, ktorý táto teória opisuje. Zámeno v pasáži „*ihre* sachliche Form“ je v singulári a vzťahuje sa na „(die) Bestimmung“ (určenie, určovanie), nie na množné číslo produktov práce či ich hodnôt. Takto Marxovi rozumie anglický aj ruský prekladateľ, rovnako ako české *Spisy*.

Nový preklad sa zároveň neštíti prevracaf zásadné konceptuálne, poľažmo kauzálne vzťahy:

„Formy, jež cejchují produkty práce jako zboží, a proto *předpokládají* zboží oběh...“ (s. 80)

Z obehu tovarov sa tu robí *predpoklad*, na ktorom spočíva tovarová výroba, súkromno-vlastnícka deľba práce, atď. Tovarovú výrobu by podľa toho bolo treba vysvetľovať z obehu. Marx v skutočnosti tvrdí a robí pravý opak. Obeh tovarov *predpokladá* formy, ktoré produktom práce vtlačajú charakter tovarov: „Die Formen, welche Arbeitsprodukte zu Waaren stempeln und daher *der Waarencirkulation vorausgesetzt sind*“ (MEGA² II/6, s. 106). *Spisy* prekladajú celkom jasne: „Formy [...] *jsou* proto *předpokladem* oběhu zboží“.

Niekde sa pri prekladateľskom vypätí odparil akýkoľvek zmysel, preto je zbytočné čokoľvek označovať kurzívou:

„Tak byl rozbor cen zboží, který vedl k určení velikosti hodnoty, toliko společným peněžním výrazem zboží, který ustálil jejich charakter jako hodnotu.“ (s. 80)

Marx tu jednoducho tvrdí, že až retrospektívna analýza dlhodobých cien tovarov viedla v teoretickej rovine k definovaniu hodnoty ako vynaloženej práce, a že spoločné peňažné vyjadrenie tovarov pomocou jedného ekvivalentu prakticky viedlo k ustáleniu ich charakteru ako hodnôt. Opisujú sa tu dva rôzne procesy, ktoré sa odohrávajú na dvoch rôznych úrovniach. Originál ich celkom transparentne oddeľuje čiarkou a staršie české vydanie to pomerne presne prekladá.

Takto by sme mohli pokračovať. Úroveň dôslednosti prekladu však dostatočne ilustruje už to, že výraz „(der) Rock“ nahrádza českým ekvivalentom „sukně“. Celý svet pritom vie, že v Marxových príkladoch okrem zlata či plátna vystupuje kabát, *coat, un habit, ciopрык* – pretože taký bol primárny význam spomínaného výrazu v nemčine 19. storočia. Prekladateľom je však sukňa očividne bližšia než kabát. A kto nechce strácať čas, siahne po osvedčenom preklade. Hoci aj s nádejou, že raz sa dočkáme lepšej českej alebo slovenskej verzie – najlepšie takej, ktorá by vychádzala z Kuczynského edície.